

Т. В. Тхоржевська

КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО ЦАРАТУ ЩОДО КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII — НА ПОЧАТКУ XIX ст.

Надзвичайно складна, великою мірою політизована конфесійна ситуація в сучасній Україні неодноразово привертала увагу дослідників — культурологів, політологів, релігієзнавців. Зрозумілим є те, що своїм корінням міжконфесійний розбрат у сьогоденні сягає історичної давнини; до цього ми вже зверталися [1].

Предметом даної роботи є лише один з аспектів означеної загальної проблеми — конфесійна політика російського уряду щодо католиків Правобережної України наприкінці XVIII — на початку XIX століття, тобто безпосередньо після загарбання імперією цих територій внаслідок розділів Речі Посполитої.

Надзвичайно болісно вдарила по Україні трагічна для всього слов'янського світу боротьба російської і польської ідей. Суперництво за володіння Україною, яке тривало півтора століття, загострило в російській ідеї дух месіанізму, що ґрунтувався на традиціях деспотизму. Завдання об'єднання різних політичних і культурних спільнот розв'язувалося Російською державою на основі архаїчної самолегітимізації, ідеологічним підґрунтям якої виступала ідея “третього Риму”. Щодо польської політичної доктрини, то тут інший різновид месіанської ідеї живився психологією “сторожевої фортеці” і мав виразний антиукраїнський присмак. Віра в особливу місію польського народу уживалася із впевненістю у праві зневажати “іногородців”, “обділених милістю творця” [2].

Метою даної роботи є спроба визначити, яким чином Російський уряд здійснював “об'єднання різних політичних і культурних спільнот” в частині конфесійній. Для досягнення означеної мети необхідно по-перше, розглянути конфесійну політику Російської імперії стосовно інославних віросповідань взагалі й стосовно католицької церкви в межах усєї імперії зокрема; по-друге, розглянути конфесійну політику, відображену у законодавчих документах царського уряду безпосередньо стосовно Правобережної України.

Конфесійна ситуація наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

в означеному регіоні привертала увагу вже науковців XIX ст. Зокрема, її досить детально (з проімперських позицій) висвітлив М. Костомаров [3]; побіжно торкались М. Драгоманов та В. Антонович [4]. На початку XX ст. в контексті релігійної історії українських земель до означеної проблеми звертався В. Липинський [5]. Досліджуючи політичну, соціально-економічну історію та селянські рухи на Правобережній Україні, конфесійну ситуацію характеризували З. Когут, А. Зінченко, Д. Пойда [6]. Безпосередньо церковним питанням присвятили роботи Е. Вінгер, О. Крижанівський, С. Плохий [7].

Ще у 1769 р. в Росії було прийнято “Регламент, данный Санкт-Петербургской римско-католической церкви” [8], який визначав стосунки католицької церкви та російського уряду. Попереднього узгодження з папською курією, як це вимагалось за церковним правом, при цьому не відбулося. Відповідно до “Регламенту”, католицька церква, як і православна, була підкорена державній юрисдикції Російської імперії, а не Папі, що докорінно протирічило головним засадам католицизму. Варто також підкреслити, що протягом останній чверті XVIII ст. Катерина II всіляко підтримувала заборонений папою Клементом XIV орден єзуїтів (у 1774 р. він в Росії отримав підтвердження про збереження прав і майна) [9].

Таким чином, ще до розділів Речі Посполитої католицька церква на території Росії опинилась підкореною царату. Стосовно католицького представництва російський уряд добре використовував традиційне імперське “розділяй і володарюй”, підтримуючи антагонізм між єзуїтами та папськими легатами.

Ці тенденції в політиці царату продовжувались протягом усього періоду. Так, 25 листопада 1801 р. існуючий департамент у справах католиків було перетворено на духовну колегію у справах римо-католицької церкви. Духовну колегію очолював митрополит, якому “допомагали” дві духовні особи, одна з них у сані єпископа. Ці два помічника обирались колегією та затверджувались імператором [10]. Російська імперія, таким чином, спромоглася залучити католицьку церкву до державного апарату. Отже, на початку XIX ст. було створено добре законодавче забезпечення для політики, яку можна умовно визначити як “конфесійну асиміляцію”, у тому числі й на Правобережній Україні.

В контексті цієї політики російський уряд після розділів Польщі передусім звернувся до уніатів з пропозицією повернутися до православ'я. На цей заклик відповіла значна частина населення Правобережжя, у тому числі й частина духовенства греко-католицького обряду. До весни 1795 р. кількість уніатів у цьому регіоні зменшилась більш як на мільйон чоловік [11] (як саме це відбувалося — предмет окремого дослідження). Внаслідок цього, стан уніатської митрополії виявився досить непевним. Коли останній її митрополит поїхав до Петербургу висловлювати протест з приводу розпуску митрополії, його було заарештовано [12].

Російський уряд та Синод пильно стежили за тим, щоб вірні католицької церкви не могли отримувати ніяких вказівок з Риму. Так, в одному з Указів, наданих Сенату, зазначалося: “Подтверждаем прежние указы наши о непринимании никаких булл папских, ...повелевая отсылать оные в наш Сенат, который, рассмотря содержание их и особливо не находится ли в них чего-либо несходственного с гражданскими законами Всероссийской империи, с правами самодержавной власти, от Бога нам данной, обязан будет мнение свое нам представлять и ожидать позволения или запрещения нашего на обнародование подобных булл...” [13]. На обмеження стосунків з папською курією спрямоване й таке: “...чтоб все монашеские ордены Римской веры... не дерзали навлекать на себя зависимость от какой-либо духовной власти, вне империи нашей пребывающей, высылать им доходы или части оных или же иметь к ним какое-либо отношение под опасением мирского суда за преступление в неисполнение указов верховной власти” [14]. Продовженням цього була й заборона в'їзду в межі імперії “духовенства из чужих пределов” [15].

Характерною рисою імперської політики щодо всіх “інославноі” конфесій була заборона навернення до своєї віри православних підданих Російської імперії. Це, звичайно, торкнулось і католиків обох обрядів. Іменний Указ, наданий Сенату “О препоручении в духовное управление католическому епископу римских католических монастырей и церквей, как в присоединенных от Польши провинциях, так и во всех городах находящихся, а униатскому архиепископу монастырей и церквей в одних только новоприобретенных провинциях, о бытии при

них духовним консисторіям, о содержании их, о подаче жалоб на решения их и о необнародовании папских булл и повелений без высочайшего соизволения” зазначається: “... дабы католицие и униатские епископы, канонники, приходские попы и всякого звания их духовные отнюдь не дерзали ни под каким видом, ни тайно, ни явно преклонять и обращать православных нашего Греческого исповедания в другой закон...” [16]. З врахуванням того, що велика кількість православних були щойно навернуті греко-католики, це досить яскраво підкреслює “конфесійну асиміляцію”.

Поряд з названими заходами щодо католицьких церков, важливим завданням Російського уряду була, звичайно, підтримка православної церкви в регіоні. Передусім ця підтримка здійснювалась за допомогою економічних заходів. Наприкінці XVIII ст. були секуляризовані церковні володіння католицького й верхівки греко-католицького духовенства з 18,6 тис. ревізських душ. Православному кліру були передані маєтки уніатського духовництва з 1,4 тис. кріпаків [17]. У квітні 1793 р. на Правобережжі було створено православну єпархію, а у квітні наступного року проголошено там православ'я державною релігією [18].

Важливим напрямком російської політики “конфесійної асиміляції” було будівництво нових православних церков. Показовим в цьому плані є Указ Синоду “Об учреждении Соборных церквей в некоторых городах на денежном окладе; об ассигновании суммы на жалование Священно и церковнослужителям оных церквей и о перемене названий Епархий для единообразных по званию тех Губерний, в коих кафедры их состоят”. Відповідно до цього документу, після вивчення ситуації Синодом виявилось, що “Соборные церкви существуют... по Епархиям, Киевской — 10..., в Брацлавской — 2...”; при цьому з погляду імперської політики, навіть цим церковним осередкам бракує священно- та церковнослужителів. Висновки Синоду продовжують ту ж саму політику: “...прилично же учредить оные еще в прочих... городах...”. Зазначається також, що необхідно покращити матеріальне забезпечення православного духовенства, “...наипаче в таких местах империи..., где Священство другого исповедания превосходные имеет выгоды...”. Синод пропонує: “Быть на денежном положении Соборными церква-

ми с произвождением суммы, в городах Епархий Киевской: Богуславе, Звенигороде, Черкассах, Умани, Липовце, Махновке, Радомышле, Чигирине, Сквире и Пятигорах..., Брацлавской, в Губернском Каменце-Подольском; уездных Проскурове, Ушице, Могилеве, Ольгополе, Виннице, Брацлаве, Гайсине, Литине, Староконстантинове, Кременце, Дубно; ...и Житомирской Епархии в городах Остроге, Новграде, Волынске, Заславе, Ровне, Житомире, Овруче, Ковне, Луцке и Владимире...” [19].

Таким чином, можна констатувати, що російський уряд, не дивлячись на офіційні заяви царату щодо того, що він “никогда не соизволит употреблять права самодержавия в предосуждение римско-католическому обоим обрядам закону в землях, по силе сего договора в ее подданство поступивших”, насправді проводив досить послідовну політику “конфесійної асиміляції”. Безпосередньо це здійснювалось за рахунок: 1) економічного сприяння православної церкві на відміну від католицьких “обох обрядів”; 2) фактичної заборони не тільки підкорення папській курії, а й взагалі спілкування з нею, що протирічить головним засадам католицизму; 3) заборони на вертати православних (при тому, що навернення у православ’я тільки віталось); 4) будівництва значної кількості нових церковних споруд для православної церкви.

Джерела та література:

- 1.Тхоржевська Т. В. Католицька церква в Україні: від влади до опозиції // Інтелігенція і влада. Серія “Історія”. — Вип. І. — Одеса: Астропринт, 2003; Тхоржевська Т. В. Конфесійне протистояння під час Хмельниччини // Інтелігенція і влада. Серія “Історія”. — Вип. 3. — Одеса: Астропринт, 2004.
- 2.Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. — К.: ІПіЕНД, 2002. — С. 70.
- 3.Костомаров Н. Старый спор. Последние годы Речи Посполитой. — М.: Смядынь, 1994. — 763 с.
- 4.Антонович В. Б. Моя исповедь // Вибрані історичні та публіцистичні праці. — К.: Либідь, 1995. — С. 78-90; Драгоманов М. П. “Передне слово” // Вибране. — К.: Либідь, 1991. — С. 276-326; Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Б. Грінченко — М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. — К.: НАН України, 1994. — С. 149-273.
- 5.Липинський В. Релігія і церква в історії України // Політологічні читання. — 1994. — № 1. — С. 216-265.

6. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760 — 1830. — К.: Основи, 1996. — 318 с. — С. 20-33; Зінченко А. Л. З історії селянського руху Правобережної України у XVIII — першій половині XIX ст. // УІЖ. — 1991. — № 1. — С. 36-46. — С. 36-37; Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период. — Днепропетровск, 1960. — 488 с.
7. Винтер Э. Папство и царизм. — М.: Прогресс, 1964. — 532 с.; Крижанівський О. П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII — перша половина XIX ст. — К.: Вища школа, 1991. — 127 с.; Плохий С. Н. Папство и Украина. — К.: Вища школа, 1989. — 223 с.
8. Регламент, данный Санкт-Петербургской римско-католической церкви // Законодательство Екатерины II. — Т. I. — М.: Юридическая литература, 2000. — С. 997-1006.
9. Винтер Э. — Вказ. праця. — С. 151-161.
10. ПСЗРИ. — Собрание 2. — Т. XXVI. — № 20053. — С. 823-829.
11. Крижанівський О. — Вказ. праця. — С. 76.
12. Винтер Э. — Вказ. праця. — С. 191.
13. Об учреждении в городе Могилеве архиепископства римско-католического исповедания и о разных распоряжениях относительно устройства римской церкви в России // Законодательство Екатерины II. — Т. I. — С. 1012-1014.
14. Там само.
15. Там само.
16. Законодательство Екатерины II. — Т. I. — С. 1007.
17. Зінченко А. Л. — Вказ. праця. — С. 37.
18. Крижанівський О. — Вказ. праця. — С. 16.
19. ПСЗРИ. — Собрание I. — Т. XXV. — № 19070. — С. 750-754.

А. І. Федорова

КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА В ЦАРСЬКИЙ ТА РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Релігійне питання в Україні в останні часи привертає все більше і більше уваги, адже будувати демократичні стосунки в країні без урахування конфесійних особливостей, без налагодження відносин з церквою неможливо. Предметом нашого дослідження стала конфесійна політика в царський та радянський періоди, об'єктом — боротьба зі старообрядництвом в Російській імперії та взагалі з церквою в радянські часи.